

Association og narration i Rabelais' encyklopædik

Hvori vil blive afhandlet den digressivt-omkringvandrende encyklopædiske fremgangsmåde i François Rabelais' Gargantua og Pantagruel set i forhold til den tidlige modernitets Theatrum Mundi og oplysningstidens Alfabetik

JAN BÄCKLUND

*En quoy je vous puis assurer qu'il m'a ouvert
la vray puy et abisme de Encyclopedie, ...
Pant., xx*

“Jeg kan forsikre jer, at han har åbnet encyklopædiens sande kilde og afgrundsdyb for mig”, sagde den engelske filosof til forsamlingen, som havde bevidnet dennes tavse, kun med tegn gennemførte konversation med Panurge. Dette skrev Rabelais omkring 1532, og det er samtidig ordets første forekomst på fransk, noget som ikke kun vi vil tage ‘bogstaveligt’, men som også Mireille Huchon, i den seneste Pléiade-udgave af Rabelais’ værk, tager på ‘ordet’, når hun i sin introduktion fremkommer med den påstand, at

Rabelais synes at have udforsket alle genrer, ligesom hans sprog udgør den mest bemærkelsesværdige ordsamling, heteroklitisk materiale samlet fra alle mulige og umulige kilder. Dette formelle aspekt illustrerer Rabelais’ plan vel: at skabe en veritabel *encyklopædi*.¹

Dette er en påstand, man hører af og til, og selv har vi aldrig undladt at fremføre den, men hvad vil det egentlig sige? Det vil trods alt være vanskeligt at gå til Rabelais for at finde ud af noget om f.eks. bue-skydning, de geografiske forhold i Skandinavien såvel som i Frankrig, selvom vi får en del enkeltheder om en øgruppe ved navn “Macræon” at vide. Ligeledes vil det være vanskeligt at få noget at vide om den præcise fremgangsmåde ved bogproduktion, på trods af at Rabelais nævner temaet flere gange, og

sådan kan man blive ved i det uendelige; hvilke spørgsmål man end stiller, hos Rabelais vil man kun ved et mirakuløst lykketræf finde svaret. Vi vil trods alt ikke acceptere, at en samling af “alle mulige og umulige kilder” er en encyklopædi; en encyklopædi er ikke “alt muligt”, her vil vi som udgangspunkt tage Thaumaste på ordet: en encyklopædi er en *kilde* til viden og forståelse af alt muligt (og ikke en samling af kilder), noget som også implicerer en ordning eller strukturering af verden (dvs. alt muligt).

Skal altså Rabelais’ fem bøger om *Gargantua* og *Pantagruel* være en sådan “véritable encyclopédie”? I allerhøjeste grad, vil vi insistere på i det følgende. Men for at påstanden ikke skal stå og flagre i vinden, må vi først gå en omvej omkring bibliotekets læsesale og spørge os selv, hvorvidt vi nu også, som Thaumaste, står ved “encyklopædiens sande kilde og afgrund”, eller om vi, som Panurge sagde efter filosofens Trouillogans diskurs om ægteskabet:

I taler saa harmonisk som et Orgelværk [...]. Men jeg tror, jeg er kommet ned i den mørke Brønd, hvor Heraklit siger, at Sandheden ligger skjult. Jeg kan ikke se en Smule; jeg hører ingenting, mine Sanser er fuldstændig slovede (*Tiers*, xxxvi).²

Alfanumerisk massivitet

I dag er ordet “encyklopædi” uløseligt forbundet med Diderots og d’Alemberts storslåede publikationsprojekt. Idéerne som fremførtes i bidragene dér var vigtige, kontroversielle og på forkant med tiden, og Indledningen af d’Alembert er stadig sublim i sit portræt af Filosoffen. Men det er næppe *kun* bidra-

genes karakter, som har sikret værket denne uløselige kobling til ordet encyklopædi. En af årsagerne var muligvis fremgangsmåden: at den var skrevet af “une société de gens de lettres”, som det hedder på titelbladet. Dette var nemlig ikke tilfældet med Encyklopædiens umiddelbare forbilleder: John Harris’ *Lexicon technicon, Or an Universal Dictionnary of the Arts and Sciences* fra 1704 og – frem for alt – Ephraim Chambers’ *Cyclopædia, Or an Universal Dictionary of Arts and Sciences* i to bind fra 1728, mens det til gengæld gjaldt den af Encyklopædien hyppigst brugte kilde til plagiat og redigerede afskrifter, nemlig den af jesuitterne udgivne *Dictionnaire de Trévoux* (fem udgaver mellem 1704 og 1743). Den afgørende faktor var, tror vi, derimod selve omfanget af publikationen i 17 tekstbind med i gennemsnit ca. 950 tospaltede foliosider indeholdende omkring 72.000 artikler, publicerede mellem 1751 og 1765, dertil 2 planchebind (1762–1772), 5 supplementsbind (1776–1777) samt 2 registerbind (1780). Denne tekstmængde overgår flere gange, hvad man tidligere havde set i genren, bortset fra J.H. Zedlers *Großes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste...* i 64 bind (1732–1750) samt 4 supplementsbind 1751–54, indeholdende 750.000 artikler på 62.751 sider, som dog indholdsmæssigt var efter sin tid. Det ville undre os, hvis det ikke netop var selve massiviteten i disse i alt 34 tykke foliobinds rygge, stående i pæn række på en reol, som i den grad forbandt værket (Encyclopédie) med ordet (encyclopédie), og da med *fornuft* som fællesnævner.

At det er dette *billede* af store foliobind stående pænt på række, der har været styrende for de værker i genren som fulgte, helt til vore dages “Nationalencyklopædier”, understreges af værker som de Félives *L’Encyclopédie, ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines* (1770–1780) på ca. 70.000 artikler og J.H. Pierers *Universal-Lexikon oder vollständiges enzyklopädisches Wörterbuch* på 26 bind 1822–1836, udvidet til 34 bind 1840–46. Men mastodonernes mammut er og forbliver det ufuldendte *Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*, af J.S. Ersch og J.G. Gruber (1818–1889), som nåede komme i 167 bind, dækkende A–Ph.

Pointen er her blot den, at encyklopædiens gestalt, med Diderots og d’Alemberts projekt, blev den, som i dag møder enhver, der går ind i et større biblioteks læsesal, eller hvor de ellers placerer deres reference-litteratur: lange serier af identiske rygge; en monumentalitet og alfanumerisk serialitet, som ikke desto mindre ikke synes at kunne løsrives fra dets *Bouvard og Pécuchet*-agtige spejlbillede: ørkesløs kopiering, *copier comme autrefois*, i form af viden på en reol.

Kigger man i tekster, som diskuterer encyklopædiens historie (typisk i encyklopædier), finder man, at den er stort set lige så gammel som bogen selv, men at der er to værker, der altid bliver peget på som eksempler på tidlige encyklopædier, nemlig det byzantinske værk “Suidas” og, i særdeleshed, Isidor af Sevilas *Origines*, og da i virkeligheden først og fremmest dens 10. bog, “Etymologiæ”. Årsagen til dette er utvivlsomt, at de begge har det tilfælles med de moderne encyklopædier, at de er *leksika*; eller for at være mere præcis: De har alfabetikken tilfælles. Man kan med rette spørge sig om, hvorvidt “encyklopædi” er en adækvat term for de moderne universalleksika. Oplysningstidens titler i genren synes ikke umiddelbart at bekræfte det: Den ‘skjulte’ titel, som gemmer sig hos dem alle, synes at lyde: *Universallexikon for videnskaberne og kunsterne*, og vi betvivler, at et sådant har specielt meget tilfælles med hverken den antikke eller den tidligt moderne encyklopædiske idé.

Taksonomisk orden og systemisk frivillitet

Ordet forekommer som sagt for første gang på fransk i det 20. kapitel af *Pantagruel*, og det forekommer kun denne ene gang hos Rabelais. Men ordet repeteres i et par titler til værker, som udgiver sig for at være forfattede af Rabelais, men hvis ægthed må siges at være tvivlsom. Typen af tekst i hvilke de forekommer – humoristisk-astrologiske forudsigelser *sub specie æternitatis* – er dog ikke uinteressant; det drejer sig dels om to “Pronostications joyeuses” publicerede under Rabelais-anagrammet “Seraphino Calbarsy”: *La Grant Pronostication pour l’an Mille cinq cens quarante et ung. Composée à l’utilité de tous vrais chrestiens, studieux d’honnestes disciplines par maistre Seraphino Calbarsy, Docteur en la tres noble science d’Astro-*

logie, *Medecine et toute Encyclopedie* [S.l.n.d. c.1540] samt *La Grande et Vraye Pronostication nouvelle pour l'an mil. CCCC.XLIII*. [...], *Docteur en la tres noble science d'Astrologie, Medecine et toute Enclipodie* [sic] *avecques les foires de France et aussi les jours caniculaires* [S.l.n.d. c.1543], dels om *La Cresme Philosophalle des Questions Enciclopédiques. Lesquelles seront disputées sorbonicolificabilitudinissement es escholes de Decret près S. Denis de la chartre à Paris*,³ som publiceredes sammen med en del senere udgaver af Pantagruel.

Rabelais selv havde ordet i latinsk form (encyclo-pædia) fra Guillaume Budé, som på sin side havde latiniseret det fra græsk (*enkýklios paidéia*), men ordets første forekomst i dens latinske sammensatte form kan, i det mindste, dateres til 1508, da det forekommer på titelbladet til Jacob Locher Philomusus' *Margarita philosophica encyclopediam exhibens*. Men det er ikke sådan, at ordet siden hen, efter Budé, *Pantagruel* og *Pronostication*'erne, forekommer i alle mulige og umulige sammenhænge, tværtimod; det virker, som om det har behov for en vis inkubationstid. Mest prominent forekommer ordet utvivlsomt som

titel for den ungarske teolog og pansofist Johann Heinrich Alsteds (1588–1638) systematiske encyklopædi, som ganske enkelt bærer titlen: *Encyclopædia* (1630). Dette er, som det fremgår af det i kobberstukne titelblad, et i allerhøjeste grad helt igennem systematisk organiseret (*ordo methodicus*) værk i syv bøger i et bind.

Det er nok heller ingen tilfældighed, at Alstedius valgte ordet *encyclo-pædia*, for det var frem for alt som pædagog, Alstedius virkede, bl.a. som lærer for J. Amos Comenius (billedpædagogikkens fader og slet ikke selv fri for den encyklopædiske fristelse), og hans encyklopædi er tænkt som en metodisk *lærebog*, hvor indlæringen understøttes af et højt differentieret layout, af talrige tabeller samt anskuelige opdelinger, alt med det formål at etablere mnemotekniske *loci* i bogform. Vigtigere endnu er Alsteds ti år tidligere publicerede arbejde: *Cursus philosophici encyclopædia libris XXVII* (Herborn 1620), et arbejde, som er den tidlige modernitets svar på d'Alemberts *Introduction*, og som altså kridter den 'encyklopædiske rundgang' og de *loci*, eller steder, som studenten skal igennem, op. Men bortset fra ordet "encyclo-pædia" var Alstedius hverken først eller alene med denne type af arbejder. Det første i genren var måske Konrad Gessners *Pandectarum, sive partitionum universalium libri XXI* (Zürich 1548), det mest imponerende var utvivlsomt Theodor Zwingers *Theatrum Vitæ Humanæ ...* (1565), hvis fjerde og sidste udgave (1586–87) omfattede fire foliobind med totalt omkring 4.500 sider. Dette arbejde er sandsynligvis stadig den mest omfattende encyklopædi, som en enkelt person har gjort, om end Zwinger byggede på materiale samlet af hans stedfar, Conrad Wolffhart, alias Lycosthenes (1518–1561). Det sidste værk i denne genre af "encyklopædier", og som også overlever ind i universalleksikonets tidsalder, er Daniel Georg Morhofs *Polyhistor* i 3 bind (1688–1692, hvoraf den fjerde og sidste udgave kom så sent som 1747) opdelt i *Polyhistor literarius*, *Polyhistor philosophicus* og *Polyhistor practicus*, som også spejler Oplysningsstidens hovedkategorier: *lettres, sciences & arts*.

Hvis man lister epokens værker i genren, fra Gessners *Pandectarum* til Morhofs *Polyhistor*, så vil man se,

at den bagvedliggende titel er noget i stil med *Theatrum mundi*, altså viden tænkt som opdelt i forskellige rumlige fag, ganske som titelbladet til Alstedes *Encyclopædia* – eller “partitiones”, som det hedder hos Gessner. Denne rumlige tænkning, suppleret med en mere eller mindre kabbalistisk gådefuld mnemoteknisk videnskab, som vi finder hos såvel Jean Bodin som Robert Fludd, Gessner, Zwinger og, i særdeleshed, hos Alstedius, er ingen tilfældighed. Det, de alle havde tilfælles, var en stærk interesse for middelalderfilosoffen Raymond Lullius, hvis værker renæssancens nyvakte interesse for mnemoteknik skylder alt. Alstedius havde allerede 1609 skrevet en introduktion, *Clavis artis Lullianæ*, til Lulls ‘ars magna’ eller ‘ars generalia’, som den også kaldtes. Lulls *Ars magna* (Ed. princ. 1480) er et ‘encyklopædisk’ forsøg på at forene alle videnskaber til ét enhedsligt og universelt system og altså ikke en encyklopædi selv. Det handler her mindre om overblik og taksonomi end om læsemaskiner og tækningsmaskiner, om hvilke Borges smukt skriver:

Målt efter dens hensigt, dømt efter dens opfinders høje mål, fungerer tækningsmaskinen ikke. Denne kendsgerning er for os sekundær. Lige så lidt fungerer alle apparater ved navn Perpetuum mobile, hvis diagrammer fylder de overgearede encyklopædiers sider med mysterier; lige så lidt fungerer de metafysiske og teologiske teorier, der plejer at forklare, hvem vi er og hvad verden er. Deres åbenbare og berygtede nytteløshed formindsker ikke interessen for dem. Dette er, tror jeg, også tilfældet med [Ramón Lulls] nytteløse tækningsmaskine.⁴

Borges knytter i slutningen af sit lille essay elegant til vores emne ved hjælp af en bekendt historie fra Swifts *Gulliver's Travels*, hvor kaptajn Gulliver fortæller om en professor, som havde opfundet en tæknings- eller “skrivemaskine” bestående af en træramme, i hvilken en række trækloster på størrelse med en terning var forbundne med en tynd tråd. Trådene var fastgjorte til rammen og kunne hver bevæges ved hjælp af en række jernhåndtag. På hver side af trætræningerne stod der et ord, og ved at bevæge håndtagene fik man hver gang nye ord og, eventuelt, sætninger. Efter hver bevægelse af håndtagene læste man omsorgsfuldt ordene, og hvis der

fremkom en sætning eller et sætningsfragment, lod man studenter skrive det ned i et hæfte:

“Professoren”, tilføjede Gulliver tørt, “viste mig nogle store foliobind fyldt af sætningsfragmenter: kostbart materiale, som han havde til hensigt at organisere, for at kunne tilbyde verden et encyklopædisk system for alle kunster og videnskaber”.⁵

Rabelais synes at have haft en lignende syn på Lulls kunst, dels i *Pantagruel*, hvor Gargantua i et brev råder sin søn Pantagruel til at holde sig langt væk fra “l’art de Lullius comme abuz et vanitez” (*Pant.*, VIII), dels, mere interessant, i kapitlet inden, hvor vi i Biblioteket St. Victor finder: “R. Lullius *de batisfolagii principium*” som vi, nok apokryft, kan oversætte til “om systemers ørkesløshed”.⁶

Alfabetik og Mnemoteknik

I sin Indledning til Encyklopædien er d’Alembert udmærket klar over den principielle forskel mellem det taksonomiske projekt og den alfabetik, som hans og Diderots encyklopædi orienterer sig efter. D’Alemberts definition på en encyklopædi er i dette forord, at “den så langt som muligt skal fremstille *ordningen og sammenhængen* af menneskets kundskaber”.⁶ Dette gør et universalleksikon selvfølgelig ikke, dersom vi går ud fra, at sproget er et arbitrært tegnsystem. Men på en meget elegant manér fremtryller d’Alembert, hvordan den encyklopædiske taksonomi og de leksikalske lemmata forholder sig til hinanden i *L’Encyclopédie*:

Anderledes forholder det sig med vore kundskabers encyklopædiske ordning. Her gælder det at samle dem, så de fylder mindst muligt, og samtidig placere filosofien på et udgivspunkt så højt beliggende over denne vældige labyrint, at han samtidig kan iagttage alle de vigtigste videnskaber og kunster; [...] Den bliver en art verdenskort som skal fremstille de vigtigste lande, deres beliggenhed og gensidige forbindelse og den lige vej mellem to af dem; men den lige vej er tit blokeret af tusinder af hindringer, og disse hindringer er kun kendte af indbyggerne og de rejsende i hvert enkelt land og kan kun vises på meget præcise detaljekort. Sådanne detaljekort bliver de forskellige artikler i Encyklopædien, og Træet, eller den Systematiske Oversigt, bliver dens verdenskort.⁷

Diderots og d'Alemberts tre hovedgrupper er *Raison* (filosofi), *Memoire* (historie) og *Imagination* (poesi) og disse opdeles igen i henholdsvis fire, otte og fire underkategorier, som det fremgår af den systematiske oversigt i det 1. bind, hvor den ellers også bliver forladt i indfoldet stand, om vi så må sige; thi til trods for, at man udmærket kunne tænke sig værket organiseret i tre dele efter den menneskelige forstands tre grundpiller, og derfra gå ned i "detaljekortene" (hvad jo kunne være til stor gavn for den filosofiske orienteringsevne, d'Alembert så levende beskriver), havner "Encroué" alligevel umiddelbart før "Encyclopédie" – hvilket ikke giver anden mening end netop alfabetisk. Årsagen er nok den, at det er én ting at fremtrylle et *arbor scientatis*, men en helt anden ting at afprøve det i praksis, thi som vi alle ved, og som Eco ved flere tilfælde eksemplarisk har demonstreret,⁸ beror hierarkiseringen i kategorier og subkategorier kun på fra hvilket perspektiv vi anskuer verden, på hvilke egenskaber vi bedømmer som primære og hvilke som sekundære eller tertiære. Alfabetikken er nemmere, mere demokratisk, man behøver kun at kunne alfabetet for at kunne slå det ord eller begreb op, man søger efter; men man finder også, at ethvert spor af nogen cirkel eller "cursus" er fraværende i den alfabetiske opstilling af lemmata.

Alfabetikkens succes fra det 18. århundrede og fremefter skyldes med sikkerhed, at den på en diskret måde tillader den videnssultne en betragtelig portion af *glemsomhed* og distraktion, modsat teatrets taksonomiske struktur, der altid vil være afhængig af, at "verdenskortet" eller det anvendte porphyriske træ er præsent i den videnssultnes bevidsthed; dvs. det brugte "videnstræ" må i den grad være kompatibelt med brugerens forestillingsverden, at orienteringen i videnstræet forløber uproblematisk. Det er høje krav at stille til en bruger, som står foran et valg af fem til ti forskellige videnstræer. Paradoksalt nok fungerer det mnemotekniske system og dets videnstræ kun, når de ikke behøver ekspliciteres, såsom eksempelvis katedralen, middelalderens encyklopædiske storform par excellence. Der fandt man alle dennesidige og hinsidige ting, historier og begreber

indgået i ét samlet hierarkisk, koncentrisk og allegorisk system, hvis centrum var Jesu Liv (med dets epifaniske punkt, i form af alteret, i hhv. Guds fødsel, død og genopstandelse) indfoldet i to store fortællinger: Det gamle Testamente og Det ny Testamente respektive, der fungerede gensidigt forklarende. Denne hellige historie var videre overordnet den verdslige historie, alt eksemplarisk udlagt, forklaret og demonstreret i katedralens arkitektur, relieffer, billeder, altertavler, skulpturer, glasmalerier, prædikener og så fremdeles, helt ud til gargoilernes groteske fjæs.

På Rabelais' tid blev hele dette velordnede kosmos problematiseret med en række af renæssancens nymodens ideer: filologi, antikreception, heliocentrisme, Den ny Verden, medicin og alt hvad de ellers kunne finde på. Man kan sige, at hvis gotikkens encyklopædiske storform var katedralen, var renæssancens og den tidlige modernitets storform henholdsvis de italienske *palazzi*, de franske *châteaux* eller tyske *Wunderkammern*, som alle på forskellige, men alligevel parallelle måder forsøgte at inkorporere disse nyheder og nye fænomener i en encyklopædisk storform, typisk med prominent plads til antikke mønter og statuer, med de nyeste glober, instrumenter og maskiner. Dette uden for den skyld at forkaste kristendommen, men nu perspektiveret gennem et andet taksonomisk system, som måtte tage højde for neo-platonisme, antikke guder og mytologier. Givet projektets eksperimentelle karakter, er det heller ikke så mærkværdigt, at disse taksonomiske essays i betragteligt omfang bærer præg af idiosynkrasier.

Det siger sig selv, at denne type af encyklopædi typisk vil tage rumlig form: objekter i samlinger og kabinetter, mnemoteknikken i teatre og scenografier, hvilket også lyser igennem i den metaforik, som genrens værker applicerer (*Theatrum*, *Piazza*, *Promptuarium*, *Schaw-Platz*, *Pandectarium*...). Videre giver det sig selv, at videnstilgangen får et kraftigt visuelt præg, og mnemoteknikken er som bekendt en helt igennem visuel-imaginær teknik, hvor objekter og fremtrædelser tænkes installerede i et idealteater. Perspektivet er, ganske som d'Alembert beskriver det, et ekstremt fugleperspektiv, hvorfra den un-

drende *curioso* sidder og anskuer alle verdens mere eller mindre vidunderlige fremtrædelser.

Modsat forholder det sig med Oplysningstidens alfabetisk organiserede universalleksika. Hvis vi skal tale om en rumlighed i deres i ekstremt grad 'indfoldede' struktur, så må den, ligesom også d'Alembert bemærker, være labyrintisk. Men ikke som nogen klassisk 'initiatorisk' labyrint, snarere som en labyrint, hvor man forvilder sig, ganske som man bliver siddende med et leksikon og springer fra "banan" til "baptisterium" for derefter at undre sig over de antikke "baracudae". Der findes hverken nogen indgang eller udgang, og man kan i det uendelige blive ved med at springe fra det ene lemma til det andet, måske følge henvisningerne, men sikkert også kun lade sig fascinere af de bizarre 'naboskaber' og den overvældende mængde af data. Den nu *siddende* student er helt og holdent uden overblik i denne horisontale, ikke-hierarkiske række af begreber, ganske som Bouvard og Pécuchet springer fra landbrug til havekunst til anatomi til...

Rabelais encyclopédiste?

Det som de fleste vil spørge til, hvis man siger "Rabelais encyclopédiste", er *mængden* af den i hans værker indeholdte viden. At Rabelais, rent kvantitativt-numerisk er på niveau med de fleste af sin umiddelbare eftertids *theatrum* såvel som en pæn del af dagens leksika kan man hurtigt forvisse sig om i en bare nogenlunde velkommenteret udgave, men et sådant spørgsmål til kvantiteten rammer desværre ved siden af selve den encyklopædiske idé: Spørgsmålet om mængde er underordnet. Vi kan ikke, som vi ovenfor gjorde med universalleksikaene, tælle antal lemmata på antal sider. Informationen er ikke *tællelig*, og vi må forsøge at få spørgsmålet til at vedrøre det fortællelige eller narrative.

Hvis Rabelais' muntre krøniker er en encyklopædi, så er de det på en ganske anden måde end både renæssancens 'theatrum' og oplysningstidens 'universalleksikon'. Ikke som nogen modsætning, da ingen af genrerne fandtes på Rabelais' tid. Når vi i dag tegner en "encyklopædiens historie", tegner vi en retrospektiv historie med Diderots og d'Alemberts projekt som skabelon, og hvorfra vi har gravet

antikke og middelalderlige værker frem, som synes at danne forbilleder for denne skabelon. Muligvis ville man i Rabelais' samtid have peget på helt andre værker. Denne relativisering er selvfølgelig hypotetisk, men ikke uvigtig i vores ærinde.

Da vi her tager den unikke og enkelte forekomst af ordet *encyclopédie* alvorligt, er det første, som slår os, denne "sande kildes og afgrunds" sprogløshed, eller, måske rigtigere: *ordløshed*. For det første, så argumenterer Thaumaste og Panurge kun ved hjælp af tegn; for det andet, når Thaumaste senere lover at redigere det, som de har "sagt og kommet frem til" i en bog (tydeligvis en art encyklopædi, "en stor Bog, trykt i London, hvori han forklarer alt uden at lade noget ligge", (*Pant. xx*)), så affærdiges den, måske noget nonchalant og skødesløst, af fortællerjeget: "[jeg afholder] mig derfra for Øjeblikket" (*Pant. xx*). For det tredje, afslutningsvis og måske mest signifikativt, da Pantagruel sætter sig for at studere en række bøger, ser Panurge på en gang, at alle disse tanker, "cest excès de pensement", kun vil forvirre Pantagruels ånd og ikke lede nogen steder hen. Panurge beder ham derfor om at lade bøgerne ligge, gå og lægge sig med ro i sindet (men først efter at have drukket en femogtyve-tredive glas), da han lover at disputere med englænderen. Derefter tilbringer Panurge natten med at svinge bøger med tjenerne, "chopiner avecques les paiges" (*Pant. xviii*).

Dette kan nu slet ikke forstås som nogen form for anti-intellektualisme eller analfabetik, da bøgerne i øvrigt i rigeligt mål bygger på netop boglig lærdom og tekstlig autoritet, men det synes ikke desto mindre at pege på bogens eller skriftens relative utilstrækkelighed, når det kommer til "Alt". Alternativet til skriften præciseres umiddelbart i begyndelsen af episoden, hvor den engelske vismand finder Pantagruel og Panurge gående i samtale i haven ved hotel St. Denis, "filosoferende på peripatikernes måde" (*Pant. xviii*). At tilegnelsen af viden først og fremmest er *gående* understreges straks efter af Thaumaste selv, da han i sin ekstremt omkringsnakkende tiltale optæller de antikke autoriteters måde at fremskaffe viden på: hvordan dronningen af Saba *rejste til* Orientens grænser og det Persiske hav for at se den vise Salomons tempel og høre hans visdom, skythe-

ren Anacharsis som *gik* så langt som til Athen for at besøge Solon, Pythagoras som *besøgte*..., Platon som *besøgte*..., Apollonius fra Tyana som *gik*... og så fremdeles, på typisk rabelaisk manér, listende alle kendte rejsende filosoffer. Viden fremskaffes, synes Rabelais at sige os, frem for alt ambulerende og konverserende, gående og talende, og encyklopædien synes her ikke at lokalisere sig i biblioteket som lange rækker af uniforme bogrygge, heller ikke i et 'theatrum', men derimod peripatetisk konverserende.

Det ville her være fristende at sige, at Rabelais' encyklopædiske strategi sætter fortællingen i stedet for alfabetikken eller taksonomien, ambulationen i stedet for bibliotekets referencesale eller mnemoteknikkens *theatrum* – hvis det ikke var, fordi fortællingen i de fem bøger i den grad savner de egenskaber, som kendetegner alfabetets neutrale arbitraritet eller taksonomiens systematiske hierarki. Vi finder heri ingen narrativ grundstruktur ved hvis hjælp, vi kan orientere os. Alting udspiller sig episodisk og anekdotisk. Men samtidig vil enhver læser slås af, at Rabelais bruger denne ambulerende og anekdotiske fortælleform som påskud for at komme med en længere eller kortere digression ud i et filosofisk, moralsk, juridisk eller naturhistorisk emne, eller måske kun for at liste hvad forskellige autoriteter har ment om et emne.

Hvis vi her skal tale om en "narrativ orden", der svarer til alfabetikkens opslående glæmsomhed eller taksonomiens kontekstuelle mnemoteknik, så må den være en form for *associativ* orden.

"Associativ orden"?

Associativ orden

Lad os tage et langt og omstændeligt eksempel i form af en tilfældig episode. I treogtresindstyvende kapitel af *Quart livre* er vort sejlende selskab havnet i vindstille uden for øen *Chaneph* (hebræisk for hypokrit, fortæller os *Briefve declaration*...). Pantagruel ligger og sover med en græsk Heliodor i hånden, da han sover meget bedre efter bogen end udenad (*trop mieulx par livre dormoit, que par cœur*), og det ellers gæve selskab slår tiden ihjel, som vi typisk gør ved middagstid en varm sommerdag: Epistemon bestemmer polhøjden gennem sit astrolabium, Broder Jo-

han er i køkkenet, Panurge blæser sæbebobler, Ponokrates skærer en "smuk, lille, køn og harmonisk" vindmølle i en valnød og lignende dysaktiviteter. Da Broder Johan kommer tilbage fra køkkenet og ser, at Pantagruel er vågnet, bryder han den støjende tavshed med spørgsmålet: "Hvordan højner vi stemningen ved stille vand?" Panurge sekunderer med "Middel mod kedsomhed?" og sådan fortsætter de alle, til Ponokrates spørger: "Hvordan undgår man at sove som en hund?" "Hør nu her, venner", afbryder Pantagruel, "hvis I skal spørge, så skal I følge de subtile peripatetikeres råd og formulere jeres spørgsmål klart, entydigt og forståeligt". "Hvad forstår du ved at sove som en hund?" spørger så Pantagruel Ponokrates, som svarer, at det er "at sove sulten med solen højt på himmelen, som hunde gør", hvilket derefter inspirerer resten af selskabet til lignende spørgsmål, alle gennemspillende sulten som tema, som Xenomanes delikate spørgsmål: "Måden at holde mavesækken i ligevægt og balance, så den ikke rumler fra den ene side til den anden?" "Venner", fortsætter Pantagruel, "til den tvivl og de spørgsmål, som I fremsætter findes kun én eneste løsning; og til jeres symptomer og tilstand duer kun én eneste medicin. I skal få svaret på en gang, og ikke vidtløftigt indpakket i lange udlægninger og diskussioner: "den sulte mave har ingen ører, den er stokdøv". Pantagruel demonstrerer siden hen (i næste kapitel) svaret og medicinen på kammeraternes problemer, men først efter at have fortalt en historie om, hvordan den sidste Romerkonge Tarquin svarede på sin søns, Sextus Tarquins, spørgsmål om, hvordan han skulle tvinge Gabinerne til at parere ordrer. Tarquin den ældre, som ikke stolede på den budbringer, Sextus havde sendt, tog, uden at sige et ord, budbringeren med til sin private have, hvor han huggede hovedet af valmuerne. Budbringeren vendte så tilbage uden besked, men da han fortalte, hvad han havde været ude for i haven, forstod den yngre Tarquin, hvordan han skulle forholde sig.

I næste kapitel motiveres selskabet til en lille digression om det rette tidspunkt for at spise, hvor de antikke autoriteter kommenteres, såsom Diogenes: "den rige når han er sulten, den fattige når han har noget". Da Pantagruel til slut, in actu et non in

verbo, med et veldækket bord har demonstreret svaret på kammeraternes spørgsmål og kureret deres symptomer, udbryder Eusthenes afslutningsvis: "Uden fare for mit spyt er i dag:..." hvorefter følger en – i øvrigt alfabetisk – liste over 98 dyr, fra "Aspicz" over "Crocodiles", "Chiens enraiges", "Myopes", "Lizars Chalcidiques", "Salamandres" til "Viperes", en liste, som selvfølgelig vil virke noget arbitrær for de fleste uforberedte læsere (og hvorfor skulle de være sikre for Eusthenes spyt, og det netop i dag?), indtil man finder ud af, at det er en samling af giftige dyr af alle typer; pattedyr, fisk, insekter og reptiler, kompilerede fra Plinius' Naturhistorie og middelalderlige bestiariet.

Associativt hænger de sammen med et spørgsmål (som Rabelais i øvrigt har fra Aristoteles *Hist. animal.* VIII.xxix og Plinius *Hist. nat.* XXVIII.vii), som Eusthenes stillede umiddelbart efter Xenomanes' spørgsmål i det foregående kapitel: "En måde at holde mavesækken i ligevægt og balance, så den ikke rumler fra den ene side til den anden?", og Carpalims: "Hvor mange bevægelser [som] må foregå i naturen, inden en person kan sige, at han er sulsten?":

Eusthenes hørte, at de snakkede højt, og sprang ned paa Dækket; og allerede da han var ved Gangspillet, brød han ud i et Spørgsmaal: – Hvorfor er en Mand i større Fare, naar han fastende bliver bidt af en fastende Slange, end naar baade Manden og Slangen har spist sig mætte? Hvorfor er den fastende Mands

Spyt giftigt for Slinger og andre giftige Dyr? (*Quart* LXIII)⁹

Et aspekt, som fremtræder tydeligt med dette eksempel på Rabelais' associative organisationsprincip, til forskel fra det arbitrært alfabetiske eller mnemoteknisk taksonomiske, er det tydelige udgangspunkt i *livet* og *sæderne* (hvorfor smitter gaben? hvornår skal man spise? bør man sove efter bogen, eller skal man gøre det udenad? og så videre i den stil). Det er, tror vi, også en afgørende forskel, thi som vi så, var universalleksikonets afgørende udgangspunkt *kunsterne* og *videnskaberne*; for det 16. og 17. århundredets 'theatrum' var det derimod *verden* (objekternes fremtrædelsesform) og *skabelsen* (historien), som udgjorde den bestemmende perspektivering. Det er heller ikke usandsynligt, at disse udgangspunkter kommer til at fungere mere bestemmende for det encyklopædiske princip og det paradigmatiske udvalg, end vi normalt antager. Hvis kunsterne og videnskaberne eksisterer sideordnet med hinanden, lægger viden om dem også op til monologisk formulerede og forklarende opslag (biografiske data over videnskabsmænd og kunstnere, forklaring af termer, gennemgang af videnskabsgrenes genstandsområder og lignende); og da verden og skabelsen typisk lægger op til en række "emanationer" og kausale forhold (først var der lys, derefter skiltes vand fra land; alle fluer kan subsummeres under dioptera, alle dioptere er insekter, ergo er en flue ikke et pattedyr; alle insekter er dyr, hvorimod smaragd er en art mine-

ral), som typisk vil fremprovokere en træstruktur af over- og underkategorier, da vil en fokusering på livet og sæderne, som hos Rabelais, typisk *eksemplificere* og fra det enkelte tilfælde sige noget mere generelt, såsom Pantagruels historie om Tarquins diskrete meddelelsesform eller “de gamles” meninger om, hvornår man bør spise. Her nytter opslag kun lidt; hvordan vil vi lave historien om Tarquin om til et opslag? Eller hvordan skal vi alfabetisere Diogenes udsagn om menneskets forskellige spisetider? Nemmere vil det ikke være at organisere disse informationer – hvad det jo ret beset er – i en taksonomisk struktur. Her er netop dialogen, konversationen, eksemplificeringen og den associative digression ideel.

En konsekvens af Rabelais' perspektivering er, som vi så allerede med hensyn til Panurges reaktion på Pantagruels forberedelse til diskussionen med Thaumaste, at når det kommer til encyklopædi og pædagogik, så rangerer læsning i biblioteker (det er noget, man gør, når det regner) langt under mundtlig konversation, praktisk viden og *savoir-vivre*; vi tænker her i særdeleshed på biblioteket i St. Victor (*Pant.* VII), som nærmest er portrætteret som en tænkningsmaskine ikke helt ulig den af Borges beskrevne lulliske. Lige så lidt abstrakt deskriptiv viden, vi finder hos Rabelais, lige så lidt finder vi den tidlige nyere tids *curioso* og *amateur*, som i sit kabinet forundret anskuer Guds mærkværdige skaberværk, eller d'Alemberts filosof, som på sin bjergtop skuer over verden i al dens mangfoldighed og derfra trækker forbindelser, finder genveje og ser forskelle. Snarere er det dette fugleperspektiv, Panurge, noget respektløst, affærdiger som “*excès de pensement*”, som alt for grublerisk. Nej, også her ligger perspektivet på et andet niveau: *konkretiseret*, *fysisk* og så at sige i læserens *øjnehøjde* afsøger fortællingen og dens digressioner verdens enkelte fænomener og fremtrædelser, slet ikke ulig hvordan fortællerjeget i de afsluttende kapitler møder *verden* som den fremtræder på Pantagruels tunge (*Pant.*, XXXII).

Det er tillige denne ikke-taksonomiske, ikke-alfabetiske, men associative leddeling af verden, der gør, at man også her må karakterisere Rabelais' værker som en grotesk, en encyklopædisk grotesk: objek-

terne, menneskene, fremtrædelserne og begreberne fremtræder abrupt og umiddelbart i fortællingens sprogfelt (fra et frø eller grotteperspektiv); de dukker op i konversationer, i handlingen og i møder, og pludselig er det deres tur til at blive beskrevet. Dette perspektiv gør encyklopædien grotesk på samme niveau, som vi kalder former groteske. Modsat den systematiske taksonomi, der leddeler den menneskelige viden, som var den en hel harmonisk krop, med hoved, krop, lemmer, hvor hver del giver mening og indhold i henhold til totaliteten, så synes den associative række af hændelser og hændelsesobjekter i den løse narrative struktur, vi møder gennem fortællerstemmens perspektiv hos Rabelais, at komme imod os tilfældigt sammensat. Konglomeratet af lemmata, hvis vi må udtrykke os sådan, fremtræder pludselig som monstrøse sammenføjninger, som taksonomiske anomalier, som hvis man kunne forestille sig Nationalencyklopædien omrystet, så fragmenter af “optik” er havnet under “Pyrenéerne” og alexandrinisten “Bording, Anders” blandt formler for natriumforbindelser, eller som hvis en gruppe linnéske taksonomer skulle møde et dyr, der såvel kunne klassificeres som “fisk”, “fugl” eller “quadruped”; et sandt monster altså, en klassifikatorisk grotesk, en *Ornythorinchus paradoxus*,¹⁰ et møde som for tidens zoologer nok oplevedes lige så grotesk, som når vi, pludselig, i Fjerde bogs tredivte kapitel, konfronteres med følgende beskrivelse af Fastelavns indre anatomi:

Hjernefligene som en Lampekrog,
Den ormeformede Udvækst som en Mailkølle,
Membranerne som en Munkehætte,
Tragten som en Murermejsel,
Hjernehulen som en Damehat i flere Etager,
Glandea pinealis som en Sækkepibe [...] ¹¹

Og sådan bliver det ved. Men også i den løbende dialogiske tekst ramler informationerne, hvis vi altså insisterer på den encyklopædiske læseform, mod os i komisk uorden. Hvis det 16. og 17. århundredes taksonom står på bjergtoppen og sorterer fremtrædelserne systematisk fra hovedet og derfra ud i vi-

denskabstræets grenværk, møder vi hos Rabelais fremtrædelserne umiddelbart i rodværkets lumre muld, som om porphyrii træ var vent på hovedet, ganske som Bakhtin iagttog, "fra kroppens nedre regioner". Hvor skønt, festligt eller morsomt dette end må lyde i forhold til *theatrum*'ets grammatiklignende deklinationsskematik eller universalleksikonets humorforladte pedantisme, så bliver spørgsmålet tilbage, hvordan man kan bruge denne type encyklopædi: Hvordan orienterer vi os?

Her må man konstatere, at der ikke findes nogen vej udenom, på den måde som det taksonomiske 'verdenskort' er en vej udenom; der findes heller ingen genvej, sådan som alfabetikken skyder genvej direkte til opslagsordet, uden at man først skal udforske hele feltet: Rabelais skal læses, fra den ene ende til den anden, og hvad værre er, når man er færdig, er der ikke andet for end at starte forfra igen, rundt og rundt. Deri, i denne form for *læsning* (modsat lokalisering eller opslag), ligger i hvert fald en cirkulatorik, en kredsgang, der er enhver encyklopædi værdig.

Når det er sagt, så annoncerer Rabelais dog selv en alternativ og supplementær tilgang, og det ved at inddrage sine antikke *encyklopædiske* forbilleder – næppe Plinius eller Isidor af Sevilla – men just Homer og Vergil (hans umiddelbare oldfranske *encyklopædiske* forbilleder kunne være Guillaume Lorris og Jean de Meungs *Roman de la Rose* og Arthur-romanerne, som jo hele tiden blev 'genskrevet' og organiserede sig i narrative sløjfer). I *Tiers Livre*, det 10. kapitel, efter at Pantagruel har opgivet at råde Panurge om, hvorvidt han skal gifte sig eller ej, foreslår Pantagruel en anden metode, nemlig at bruge 'encyklopædierne' Homers *Iliade* og Vergils *Æneide* som orakelbøger. Rabelais giver selv ti eksempler på denne brug, strækkende sig i tid fra Sokrates til hans ungdomsven Pierre Amy.

Initiatorisk labyrint og Cymbalum mundi

Det er nu heller ikke sådan, at handlingen i Rabelais fuldstændigt savner hoved og hale, og at man slet ikke kan orientere sig efter den. Det er bare ikke det afgørende, for man strides også om, hvilket stillads det er bygget op efter, ligesom man heller ikke kan

enes om, hvor gennemtænkt dette stillads i grunden er.

Men man ser under alle omstændigheder hurtigt, at de fem bøger falder i to overordnede dele: dels de to første bøger fra 1532–1535 og dels de tre sidste (*Tiers* 1546, *Quart* 1548 i dens første redaktion, 1552 i dens anden, samt de posthume *L'Isle sonante* fra 1562 og den 'fuldstændige' *Cinquiesme livre* fra 1564). De to første bøger, *Gargantua* (1535) og *Pantagruel* (1532) virker næsten som skrevet oven på hinanden som to parallelforskudte krøniker med tydelige bibelske referencer, ja, måske til og med som Den ny og Den ældre gigantiske Krønikebog, fortsat af de panurgiske Extravaganter. I de følgende bøger (på titelbladet til *Tiers livre* fra 1546 opfordres læseren sågar til at forberede sig på at grine frem til den otteoghalvfjerdsindstyvende bog) er al gigantisme væk, og personerne har i en vis udstrækning ændret karakter. Denne "anden" halvdel – 'Extravaganterne' – af værket kunne lempeligt rubriceres som "Le voyage et navigation de Panurge" efter de anonyme 'fortsættelser' af Pantagruel, som flittige og utålmodige skribenter producerede inden *Tiers livre* udkom, og hvis episoder Rabelais selv flittigt gjorde brug af. En af disse, tilskrevet en vis Jean d'Abondance fra 1538, bærer også titlen: *Le disciple de Pantagruel. Le Voyage et Navigation que fist Panurge, disciple de Pantagruel aux Isles incogneuses et estranges, et de plusieurs choses merveilleses difficiles à croire qu'il dict avoir veues, dont il fait Narration en ce present volume et plusieurs aultres joyeusetes pour inciter les Lecteurs, et auditeurs à rire*.¹² Inspirationskilderne i de tre sidste bøger er først og fremmest Homer og Vergil, men også Plinius, Lukian, den pseudo-homeriske *Batrachomyomachia* samt, ikke mindst, *Argonautica*; i den femte bog overskygges øvrige inspirationskilder af Francisco Colonnas lige så ubegribelige som ulæselige *Hypnerotomachia Poliphili* (Ed. princ. 1499; Jean Martins franske oversættelse 1546).

Det, som er interessant i vores sammenhæng, og grunden til, at vi bør bide os fast i denne parafraseringstrang, dette epigoneri og alt dette palimpsesteri, hvoraf ovenstående kun er få og hurtige eksempler, er, at det understreger det forhold, at der bagved Rabelais' groteske og tilsyneladende blot festlige

tekst ligger en "diskurs", eller, måske både mere enkelt og mere præcist: en *samtale*. En samtale, som netop gjorde det muligt for François Herbert at skrive *Les Songes de Pantagruel* (1542), og som ligeledes gjorde det muligt for Jean d'Abondance (blandt andre) at skrive *Le Voyage et Navigation de Panurge* (1538) og dette, *nota bene*, inden tekstens 'virkelige' forfatter overhovedet havde nået at gribe pennen! Dette *copier comme autrefois* har Rabelais til fælles med ethvert universalleksikon eller *theatrum*, som naturligvis også skriver palimpsestagtigt over en usammenkædelig og uhåndgribelig, men masterplotagtig, tekstsløjfe.

Det er af den grund, vi kan sige, at Rabelais' værk ikke kun svarer til et hvilket som helst universalleksikon eller *theatrum* i dét, at det gennem sin bagvedliggende tekst er en kompilation af "sin tids samlede viden", men at det ydermere også inkorporerer forbilledernes narrative mønstre som mnemonisk-associative holdepunkter. For at tage et par eksempler: episoden med Panurge og Dindenaults får (*Quart*, VI–VIII) svarer fuldstændig til Odysseus i Cyklopes hule, og når Epistemon får "his chop headed off", som det så genialt heder i Frames seneste amerikanske oversættelse¹³ for "Comment Epistemon qui avoit la coupe testée..." (*Pant.*, XXX), og fortællerjeget nedfarer i Pantagruels bug (*Pant.*, XXXII–XXXIII), så svarer det til Æneidens sjette bog, og hvis vi må have en mening, så gælder det også *Qvart livre* LVI–LIX, og så fremdeles, ikke kun med hensyn til *Iliaden*, *Odysseen* og *Æneiden*, men som sagt også med *Argonautica*, Artur-legenderne og *Roman de la Rose* samt flere kilder, som Rabelais finder kan bidrage til at belyse dannelsens fuldstændige curriculum.

Denne efter vor mening i eminent forstand encyklopædiske skrivemåde er ikke unik for Rabelais, og nu tænker vi ikke på Homer eller Vergil. Vi finder i stedet en slående parallel et noget overraskende sted, nemlig i den *Babylonske Talmud*.¹⁴ Talmuds tilblivelseshistorie er lang og kompliceret og hænger intimt sammen med det jødiske folks forskellige lidelseshistorier fra tidligste tid til i dag (de vigtigste moderne udgaver og oversættelser udkom mellem 1933 og 1945), men allerede i det 8. århundrede havde den fået sin nuværende form. Formelt består Talmud af

to dele: Mischna og Gemara. Mischna forelå allerede omkring år 200 og indeholder den autoritative jødiske religionslovgivning. Mischna udvikler, forklarer eller opdaterer den lovgivning, som allerede forekommer i den jødiske Bibel, og består af seks emnebestemte ordninger (1. Landbrug og de derfra indgående tempelgaver; 2. Foreskrifter for fest- og feriedage; 3. Familieret; 4. Civil- og strafferet; 5. Anvisninger for tempelkulten; 6. Renhedsforeskrifter), hver bestående af mellem 7 til 12 traktater, som igen er underinddelte i kapitler. Hvis Mischna er en samling prægnante tekster, forholder det sig anderledes med Gemara (Læren), som udgøres af de eftermischnaitiske rabbineres diskussioner, kommentarer, udlægninger og opdateringer af Mischna og derfor indeholder en mængde ekskursioner udi de mest forskellige emner og problemstillinger, såvel som kuriøse hændelser og komiske fortællinger. Det kan foregå sådan, at taleren ved et 'catchword' (som må være den associative encyklopædis 'lemma') kommer til at tænke på en lignende hændelse eller fænomen, og hvis denne eller dette indeholder et navn på en rabbiner, så opgives også andre lærer, som er traderede af denne rabbiner. På den måde kan hele kæder af nye led føre læseren tilsyneladende meget langt væk fra det oprindelige emne. Men disse ord-, tal- og bogstavsrækker, rim og ordspil var også mnemotekniske holdepunkter, som skulle muliggøre den ikke sjældent århundredelange mundtlige trading af teksten.

Jødiske lærde betegner med største selvfølgelighed den *Babylonske Talmud* som en encyklopædi. Men ligesom vi har set det med hensyn til Rabelais' værk, tilbyder heller ikke Talmud nogen systematisk ordning. Wout Jac. van Bekkum¹⁵ giver et illustrativt eksempel på opbygningen i Talmud: Planter behandles på forskellige steder efter et bestemt ordningsprincip. Dette ordningsprincip er dog ikke afledt af nogen logisk klassifikation, men af dets praktiske brug. Så må visse planter ikke spises under sabbat, lister Talmud disse planter og skifter derefter associativt tema for at give behandlingsanvisninger for slangebids. Temaerne botanik og medicin omhandles altså her kun for at sikre, at den religiøse lovgivning i så høj grad som muligt overholdes.

Dette 'associative' system gør det praktisk taget umuligt for en ikke-rabbiner at orientere sig i Talmud, og derfor findes der også en hel del registre til Talmud, ligesom praktisk taget alle tilgængelige moderne udgaver omorganiserer og forkorter materialet (komplet består den *Babylonske Talmud* af mere end 5.000 foliosider). Disse forkortelser og rektifikationer, understreger dem som har forstand på det, er ikke i tråd med de rabbinske redaktørers vilje; organiseringen af stoffet var bevidst perspektiveret netop sådan, fordi det derved forklarede verdens fremtrædelser i relation til deres *kilde*, nemlig Gud og de til profeterne overleverede love. Vi ser her hurtigt, at en alfabetisk eller naturvidenskabelig taksonomi ville løsrive fænomenerne fra deres sammenhæng og kilde (for rabbinerne Guds lov). Encyklopædien ville tabe sin grund som et hjul sit nav, og – det er tillige vores pointe med hele denne tekst: vi ville ikke længere kunne tale om en encyklopædi i dens betydning af videns hele sammenhæng.

For rabbinerne, der er velorienterede i Talmud, findes der selvfølgelig en række orienteringspunkter, tommelfingerregler og mnemotekniske mekanismer, som gør encyklopædien også systematisk funktionel, men dem behøver vi ikke komme ind på

her; her stiller vi os tilfreds med, at disse orienteringspunkter, tommelfingerregler og mnemotekniske 'rota' strukturelt er identiske med dem, som Rabelais placerer i form af henvisninger, allegorier og markører til klassisk og oldfransk litteratur.

Men inden vi returnerer den *Babylonske Talmud* til rabbinerne, så er der yderligere et aspekt i den, som er værd at nævne i relation til Rabelais. Ganske som vi kender det fra Rabelais, er Talmud et udpræget dialogisk opbygget værk. Hvert kapitel i Talmud indledes af en – ofte meget lang – kæde af navne i stil med "Raw Chana, Bisnas søn, sagde: Elieser sagde til Sem, den ældste: Det står skrevet:...", eller: "Det bliver også lært: Rabbi Schimon, Elasars søn, sagde i Chilpas navn, Agras søn, som sagde i Rabbi Jochanans, Nuris søns, navn:...". Denne vægtning af udsagns traderingshistorie finder vi, om end i anden form, også hos Rabelais, hvor vi spredt gennem hele værket bliver konfronteret med, hvad forskellige, især antikke, autoriteter har ment om dette eller hint emne; og ligesom Panurge i *Tredje bog* (og derefter ofte) er uenig med Pantagruel (fx over skyldneres fortræffelighed eller mangel på samme), med Broder Johan (om mod eller mangel på samme) eller med sig selv (om hvorvidt han skal gifte sig eller ej)

fremfører de forskellige rabbinske autoriteter ikke sjældent gensidigt modstridende holdninger, som dialogisk præsenteres og modstilles hinanden ("Rabbiner X... sagde, til hvilket Rabbiner Y... sagde") i Talmud. En strategi, som vi kun sjældent finder i de mere monologisk orienterede universalleksika eller systematiske 'theatra', og som nok skyldes ambitionen om at fremstille tidens ypperste vidensniveau i syntetisk form. Parentetisk sagt ser vi også, at det har med spørgsmålenes karakter at gøre: Hvor langt er forskningen kommet mht. spørgsmålet om, hvorvidt man skal gifte sig eller ej?

Hvis vi vender tilbage til vores eksempel, til det 63. og 64. kapitel i

Fjerde bog, hvor vi fandt vore helte liggende på dækket fordrivende tiden i vindstille, kan vi tydeligere illustrere, hvordan Rabelais ved hjælp af en række markører (svarende til leksikonets lemmata) forbinde sin *joyeuse chronique* med den uskrevne bagvedliggende "samtale".

Vi konstaterer, at skibet, uden for øen Chaneph (Hykleri), havner i vindstille. Pantagruel sover med en græsk udgave af Heliodoros (*Sol...*) i hånden, kammeraterne fordriver tiden; Epistemon måler solhøjden, Panurge blæser sæbebobler og knurrer mave, Carpalim laver en lille vindmølle i en nød-deskal; alle fremsætter spørgsmål vedrørende sult, Ponocrates spørger, hvordan man undgår at "sove som en hund", hvormed forstås, får vi at vide, at sove under en bagende sol i zenit på fastende mave (*jeun*). Umiddelbart i begyndelsen af næste kapitel spørger Pantagruel efter "Hvilket folk som bebor denne smukke hundeø?" Hvorfra vi forstår, at Chaneph er ækvivalent med hund (*chien*) og sult (*jeun*), og at den er fattig (beboet af hyklere, herrejeremiaser og eremitter). Derefter, som svar på rejseselskabets spørgsmål, dinerer de, og alle spørgsmål opløser sig af sig selv, hvorefter det 64. kapitel afsluttes med en liste på 98 giftige dyr.

Ud af alt dette kan man relativt ubesværet regne ud, at vi befinder os i slutningen af juli, nærmere bestemt ved "hundredagene", *les jours caniculaires*. Denne astrologiske bestemmelse er så videre koblet til et socialt fænomen: *chaneph*, dvs. jamrere, tiggere og eremitter, der alle lever i bagende vindstille; zoologisk-medicinsk kobles denne position til, hvis et anakronistisk billede her vil tillades os, en klappende klapperslange i Arizonas ørken, hvorfor det også er passende, netop hér, at liste slanger og giftige dyr. Den opmærksomme og dannede læser ville sikkert kunne finde flere associative og digressive bestemmelser af virkeligheden, som ville fungere begrebsforklarende. I hvert tilfælde har etnografen og folkloristen Claude Gaignebet i en meget vigtig studie overbevisende argumenteret for, at Rabelais' værker orienterer sig i et ganske bestemt rum-tid kontinuum, nemlig på stjernehimmelen.¹⁶ Pantagruel og hans kompagnoner sejler i bogstaveligste forstand på stjernehimmelen; episoden med Dindenault svarer

til Vædderen, hos Ennasinerne er de ved konstellationer Trianglen og Fluen, ved stormen ved Tvillingerne og så fremdeles. Stjernehimmelen udgør også et udmærket tid-rum kontinuum, som netop forløber cirkulært omkransende og indesluttende alle verdens fremtrædelser, for hvilke de også udgør et eksemplarisk konkavt spejlbillede, et veritabelt *cymbalum mundi*, eller verdens brændespejl.

Hvis altså Rabelais' encyklopædi er 'labyrintisk', er den det på en ganske anden måde end det moderne universalleksikons tivoli-labyrinter, hvor spejlene er på én gang konvekse og konkave, og hvor nydelsen ligger i selve den forvirrende distorsion og forvrængning af sammenhæng. Rabelais' labyrint er tværtimod af den antikke udformning, hvor man netop ikke kan gå fejl, og hvor der kun findes én vej ind (ned i bugen) og én vej ud igen, ganske som den fx. ser ud i katedralen i Chartres. I det mindste holder Huchon den *Fjerde bog* for en sådan "initiatorisk rejse til den menneskelige videns kilder".¹⁷

Hvilket er så det nav, som Rabelais' stjernehimmelssejlende *Riesenrad* drejer sig omkring; denne *vray puy et abisme de Encyclopedie*? Det er ikke, som hos rabbinerne, Guds lov, men med sikkerhed "heligt", *du vin*. Det er selvfølgelig *La dive bouteille*, det *vademecum*, det meget koncentrerede *cymbalum*: den vin, som strømmer fra alle kilder i Rabelais' bøger, som indrammer hvert afsnit, og som også besynges ved måltidet i den *Fjerde bogs* 64. kapitel, da vinden tager fat i sejlet, og rejsekammeraterne, ganske som den svenske Anakreon, stemmer i med:

... några Qväden om Bacchi safter, och Rusige Mäns Glädje och Raglande Qvinnors Tankespel, om Verlds-bekymrets förakt vid glas och buteljer, och om den himmel som hvälfver öfver Bacchi Länder. (*Fredmans Sång*, no. 5)

Eller som det hedder i den indledende avis til læseren i *Gargantua*: "Pource que rire est le propre de l'homme", eftersom det at grine er det, som kendetegner mennesket.

Noter

1. François Rabelais: *Œuvres complètes*. Ed. Mireille Hu-

chon. Paris: Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), 1994, p. XXXII.

2. François Rabelais: *Gargantua og Pantagruel*. Overs. og indledn. af Lektor C. E. Falbe-Hansen. København: Fischers Forlag, 1945, bd. III, p. 154.

3. *Den store Almanak og Praktika for året tusind femhundrede og enogfyrre. Sammenstillet til brug for alle sande kristne med smag for hæderlige emner af mester Seraphino Calbarsy, Doktor i astrologiens, medicinens og hele encyklopædiens mest ophøjede videnskab* [S.l.n.d. c.1540] samt *Den store og sande Almanak og nye Praktika for året tusind 544 [...], Doktor i astrologiens, medicinens og hele encyklopædiens [sic] videnskab. Nu med Frankrigs Årsmarkeder samt Hundedagene* [S.l.n.d. c.1543], dels om *Den skummede Fløde af filosofiens encyklopædiske Spørgsmål*. Forsvaret vil finde sted aarhusianificabilitudinistisk ved Det humanistiske Fakultet, lige i nærheden af Langelandsgades Kiosk i nævnte by

4. Jorge Luis Borges: "La máquina de pensar de Raimundo Lulio" (1937). *Textos Cautivos*. Her fra: Jorge Luis Borges: *Eine neue Widerlegung der Zeit und 66 andere Essays*. Übers. Gisbert Haefs & Karl August Horst. Frankfurt a.M.: Eichhorn Verlag (Die anderen Bibliothek), 2003, p. 116–120.

5. *Ibid.*, p. 120

6. Jean Le Rond d'Alembert: *Inledning till Encyklopedien*, [Svensk] overs. Tore Frängsmyr fra "Discours préliminaire des editeurs" (1751). Uppsala: Bokförlaget Carmina, 1981, p. 27.

7. D'Alembert: *Inledning...*, pp. 81–82.

8. Umberto Eco: "Dictionary vs. Encyclopedia". *Semiotics and the Philosophy of Language*. London: Macmillan, 1984, pp. 46–86 og Umberto Eco: *Kant und das Schnabeltier*. Übers. Frank Herrmann. München – Wien: Carl Hanser Verlag, 2000 (*Kant e l'ornitorinco*. Milano: Bompiani, 1997), pp. 263–276 et passim.

9. Rabelais: *Gargantua og Pantagruel*, IV, p. 214

10. Cf. Eco: *Kant und das Schnabeltier*, p. 277 ff.

11. Rabelais: *Gargantua og Pantagruel*, IV, p. 114

12. *Pantagruels discipel. De rejser og sejladser som Panurge, Pantagruels discipel gjorde til ukendte og mærkværdige øer, og om alle*

de forunderlige og utrolige ting som han siger dér at have set, hvorom han fortæller i foreliggende bind samt megen anden morskab for at bevæge læserne og tilhørerne til grin.

13. François Rabelais: *The Complete Works of François Rabelais*. Trans. Donald Frame. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1991, p. 230.

14. Det er uvist, hvorvidt Rabelais var bekendt med værket, og os bekendt har ingen studier beskæftiget sig med emnet, men da den første ucensurerede udgave af den *Babylonske Talmud* udkom i Venedig 1520–23, og Rabelais filologiske interesse taget i betragtning (hebræisk inklusive), er det lang fra usandsynligt. Følgende bygger på: Dagmar Börner-Klein: "Assoziation mit System: Der Talmud. Die »andere« Enzyklopädie" H. Pompe & L. Scholz, edd. *Archivprozesse. Die Kommunikation der Aufbewahrung*. Köln: Dumont, 2002, pp. 113–120; samt: *Der Talmud*. Overs., ed. og introd. Reinhold Mayer. München: Goldman, 1980 (1965). Introduktion på pp. 9–60.

15. Wout Jac. van Bekkum: "Sailing on the Sea of Talmud. The Encyclopedic Code of Early Jewish Exegesis". Peter Binkley, ed.: *Pre-Modern Encyclopedic Texts*. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1.–4. July 1996. Leiden – New York – Köln, 1997, pp. 208–209. Her fra: Börner-Klein, p. 114.

16. Claude Gaignebet: *Au plus hault sens. L'Esoterisme spirituel et charnel de Rabelais* (Paris: Maisonneuve et Larose, 1986

17. Rabelais. *Œuvres complètes*, ed. Huchon, p. 1458.